

5. Про державну виконавчу службу [Електронний ресурс] : Закон України від 24.03.1998 р. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
6. Про виконавче провадження [Електронний ресурс] : Закон України від 21.04.1999 р. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
7. Про гарантії держави щодо виконання судових рішень [Електронний ресурс] : Закон України від 05.06.2012 р. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
8. Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судового рішення у цивільній справі [Електронний ресурс] : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 28.01.2013 р. № 24-152/0/4-13. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
9. Цивільний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : затверджений Законом України від 18.03.2004 р. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>

УДК 94(477)“0”

К. М. Колесников, доктор історичних наук,
завідувач кафедри теорії та історії держави
і права Університету митної справи та фінансів

МИТНА СЛУЖБА ПІЗНЬОАНТИЧНОГО ХЕРСОНЕСУ В СТРУКТУРІ КОНТАКТІВ МІСТА ЗІ СХІДНОЮ РИМСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ

Присвячено аналізу митних відносин і міжнародно-правового статусу Херсонеса Таврійського в його контактах зі Східною Римською імперією, херсонеських будівельних написів IV–V ст. як епіграфічних джерел і ранньосередньовічних нарративних джерел, які дозволяють реконструювати організацію митно-податкових служб пізньоантичного Херсонеса Таврійського (Херсона).

Ключові слова: Херсонес; Римська імперія; митна служба; легіонери; балістарії; практиї.

The article deals with the analyses of customs relations and international legal status of Chersonese Taurica in contacts with East Roman Imperia. This work is devoted to the analysis of Cherson's building inscriptions dating from IV–V centuries A. D. as epigraphic sources and early medieval narrative sources, which are permitting to reconstructing of customs-tax organization in Chersonesus Tauric (Cherson) in the Late Antique period also.

Key words: Chersoneses; Roman Imperia; customs administration; legionaries; ballistarii; praktion.

Постановка проблеми. У сучасній історико-правовій науці однією з актуальних тем була і залишається історія політико-правових інституцій античних колоній Північного Причорномор'я. Зокрема, у своїй монографії О. А. Гавриленко ретельно проаналізував правову регламентацію економічних і соціально-політичних відносин у давньогрецьких колоніях від їх утворення в VII–VI ст. до н. е. до загибелі більшості з них у IV–VI ст. [1]. Проте не всі античні утворення зникнули з історичної арени в цю епоху. Херсонес Таврійський,

© К. М. Колесников, 2015

відомий з IV ст. як Херсон, не просто пережив увесь буремний перехід від давнини до середньовіччя, але й перетворився на центр нової візантійської провінції. Дослідницька зацікавленість процесом трансформації політико-правових інститутів формально незалежного “вільного міста” в провінційні владні структури імперії нині набуває небуденної актуальності. Пов’язано це з блискавичною і для багатьох неочікуваною зміною міжнародно-правових статусів таких адміністративних одиниць і територій, як Еритрея, Косово, Абхазія, Південна Осетія. Узагальнення фрагментарних даних щодо організації митної служби та митної діяльності дозволяє чіткіше уявити ґрунтовні, хоч і повільні, політико-правові зрушення у сфері публічних відносин пізньоантичного Херсона.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика, окреслена в публікації, активно обговорювалася в ході суперечки В. М. Зубаря і К. Цукермана наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. Важливі аспекти теми розглядалися в джерелознавчих публікаціях В. В. Латишева, Г. Альфольді, Е. І. Соломоник, М. І. Храпунова, у військово-історичній праці Т. Сарновські.

Джерельну базу дослідження становлять наративні тексти та епіграфічні пам’ятки. По-перше, це праця василевса ромеїв Константина VII Порфірогенета (948–952 рр.) “Про управління імперією” (далі – DAI) [2]. В її 53-й главі “Історія про фортецю Херсон” є свідчення, зібрані з не вцілілих нині херсонських хронік, про вдале використання херсонськими вояками-балістаріями своїх металених установок у війнах на боці Римської імперії та отримання містом за це від Констанція Хлора (305–306 рр.) “прав і свободи та звільнення від податків” (ἐλευθερίας τε καὶ ἀτελίας)^{*} (DAI 53, 113–119). Його син і наступник Константин I Великий (306–337 рр.) не тільки підтвердив незалежність поліса та право безмитності (ателії), але ж і надав військовим утримання на тисячу аннон і матеріали для виготовлення та ремонту баліст (DAI 53, 135–158). По-друге, в статті використовуються “Життя святих єпископів Херсонських” (далі – “Життя...”) – агіографічні тексти, що мають низку відмінних редакційних деталей, обумовлених подробицями різних міней і нюансами перекладів грецького оригіналу старослов’янською та грузинською мовами. Складені “Життя...” між третьою чвертю – кінцем VI ст. Переклад російською виконано В. В. Латишевим на основі версії з міней василевса Михаїла IV Пафлагона (1034–1041 рр.) [3, 1255]. “Життя...” повідомляють, що херсонський гарнізон IV ст. було сформовано на базі 500 солдат регулярної армійської частини, яку імператор передислокував у місто з метою силової підтримки офіційного запровадження християнства. Групу епіграфічних джерел становлять так звані херсонські будівельні написи кінця IV – кінця V ст. – офіційні тексти зі згадками балістаріїв, які, ймовірно, брали участь у стягуванні мита (IOSPE, I², 449, 450; СГНЮР, № 7).

Отже, **мета статті** полягає в аналізі цих написів у контексті сформованої наративної та історіографічної традицій з метою з’ясування особливостей митно-податкової організації Херсона, а також його офіційного статусу від III до VI ст.

Виклад основного матеріалу. Напис 370–375 рр. (IOSPE, I², 449 = ЛНХТ, № 3) може свідчити про перебування в Херсоні балістаріїв, насичену бойову активність яких Константин VII Багрянородний засвідчує на межі III–IV ст. У тексті напису збереглися непошкодженими три літери BAL, які є початком слова *ballistarium*. Це підтверджує факт перебування в Херсонесі 370-х рр. загону, озброєного балістами або укомплектованого арбалетниками чи металниками снарядів. Е. І. Соломоник зазначає, що загін балістаріїв було введено до Херсонеса за Константина I [4, 28–29], а якщо довіряти 53-й главі DAI, це могло

---

^{*} Як більш ранні, так і пізніші джерела замовчують питання конкретного наповнення поняття “свобода та звільнення від податків” (τῆς ἐλευθερίας τε καὶ ἀτελίας δεξιάς). У зіставленні з документами I ст. до н. е. – II ст. н. е. (IOSPE, I², 691, 423, 362) можна стверджувати, що йдеться про підтвердження все ще традиційних для відносин Херсонеса з імперією кінця III–IV ст. “елевтерії та ателії” – свободи та безмитності, тобто напівнезалежного статусу та звільнення міста від низки непрямих податків, серед яких – митні збори в торгівлі з Римом.

статися й раніше. Відповідно до цього трактату, в кінці III ст. херсонеські балісти активно застосовувалися в бойових діях на Дунаї, в Південному і Східному Криму та, можливо, на Кавказі (DAI, 53, 30–40, 133, 145–150).

Склад і тактичне призначення херсонеського загону балістаріїв викликали справжню дискусію, тим важливішу для нас, що змушує сумніватися у вірогідності низки повідомлень Константина Багрянородного. Константин Цукерман відкидає факт, задекларований автором 53-ої глави DAI, нібито херсоніти самі володіли секретами експлуатації далекобійної торсіонної артилерії задовго до того, як Константин I пожалував їм матеріали для побудови машин і перетворив їх ополчення на регулярну частину. Міське ополчення балістаріїв Херсона, на його думку, “виглядає настільки ж неприродно, як, скажімо, в наш час – народне ополчення ракетників” [5, 551–552]. Цукерман зазначає, що ціла серія написів дає зовсім іншу картину воєнно-політичного статусу Херсона в описану трактатом епоху.

На основі нового прочитання кількох написів із корпусу латинських написів Херсонесу, надрукованих Соломоник (ЛНХТ, № 53, 12), яке запропонував Г. Альфьольді у власній рецензії на “Латинські написи Херсонеса Таврійського” (*Alföldy G. // Gnomon*, 1984, s. 784–786) та розвинув Т. Сарновський у монографії “Римське військо в Нижній Мезії та на північному узбережжі Чорного моря” [6, 164], можна зробити такі висновки. За часів першої та другої тетрархії (293–306 pp.), коли, відповідно до DAI, активно використовувалися херсонеські балістарії, або в останні роки спільного правління Константина і Ліцинія (317–324 pp.) у Херсонесі перебувала вексіяція зі складу *Legio I Italica et Legio II Herculia*. А оскільки останній легіон створили за першої тетрархії **, він не міг потрапити в Херсонес раніше останніх років III ст.

Ті самі легіонні підрозділи фігурують в одному написі, який було заново витлумачено тим самим Альфьольді. Цей напис-присягу вперше було видано Ростовцевим (ИИАК, № 23, с. 19, № 4), перевидано Латишевим (IOSPE, I², 572) і Соломоник (ЛНХТ, № 12). У його новому прочитанні так само, як і в первинній копії цього документа, залишені видавцями без спеціальних коментарів, проглядають початкові літери назви II Геркулієвого легіону – II HERC (прорисовка з IOSPE, I², 572). Як бачимо, епіграфічні пам’ятки межі III–IV ст. указують на перебування в місті вексіяції дунайських легіонів. У IV–V ст. цей контингент, імовірно за все, так само являв собою вексіяцію римських військ, укомплектовану особовим складом дунайських легіонів, хоча ідентифікувати їх з конкретним військовим з’єднанням пізньої імперії поки що неможливо.

Одночасно немає підстав повністю ігнорувати повідомлення DAI та “Житій...”. У цих пам’ятках, відповідно до їх жанру і призначення, своєрідно віддзеркалилася поширена в імперії практика набору до військових частин місцевого населення. Обидві наративні традиції по-різному розповідають про виникнення херсонеського загону [балістаріїв], але збігаються у двох важливих моментах. По-перше, визнається, що херсонський гарнізон IV ст. складався із херсонітів. Це його первинна характерна риса: місцевий гарнізон був постав-

---

** Канья зазначає, що *Legio II Herculia* було створено Діоклетіаном, який дав йому ім’я свого колеги Максиміана Геркулеса. Він був, як і *Jovia*, поставлений на Дунаї для підсилення його гарнізонів, у Новіодуні; згодом він помінявся місцями з I *Jovia* та зайняв його табір у Трезмісі, де він перебував ще в IV ст. Дві когорти легіону розташовувалися в Мавретанії, у Сетифі: вони становили пам’ятник Митрі, але, коли саме, встановити важко. Список почесних посад (*Notitia Dignitatum*) знайомить нас з багатьма підрозділами цього легіону, один в Аксиуполі (*Axiupolis*), інший в Інплатейпегіях (*Inplateuregii*). *Herculani Seniores*, розташовані в Італії, та *Herculani Juniores*, дислоковані на Сході, – це теж війська, що вийшли з цього легіону. (Канья Р. *Legio*. – Ч. VI: *Легионы после Диоклетиана* / Перевод Д. Уварова // <http://www.xlegio.ru/armies/legio/legio.htm>). Даних про перебування підрозділів цього легіону в Криму *Notitia Dignitatum* не містить. До появи наведеної тут інтерпретації напису ЛНХТ № 53 не було будь-яких епіграфічних вказівок на перебування в Криму підрозділів II Геркулієвого легіону.

лений римлянами на центральне забезпечення (DAI, 53), або ж ця ознака набула внаслідок перетворення 500 стратіотів, які залишилися в місті на постійне проживання, на співгромадян херсонітів (мінея Михаїла IV “Житій...”). По-друге, херсонський гарнізон IV ст. мав прямий стосунок до регулярного римського війська: був безпосередньо відряджений імператором для виконання певної місії (“Життя...”) або отримав повне забезпечення з імперської скарбниці завдяки тому, що залучався для виконання значно важливіших, ніж власне оборона міста, стратегічних завдань (DAI, 53). Автор 53-ої глави DAI, коли пише про спорядження бійців, використовує слово “аріфмос” – “число”, “загін” (ὁ ἀριθμός), що є калькою латинського терміна “номер, нумера” (numerus, numeri). Дж. Хелдон зазначає, що хоч деякі технічні відмінності [між легіонами (*legio*), допоміжними військами (*auxilia*), кавалерійськими алами (*ala*), піхотними когортами (*cohortes*) та збірними vexиляціями (*vexillationes*) – К. К.] дожили до VI ст., загальним терміном для більшості загонів служило слово *numerus* або його грецький еквівалент “аріфмос” (ὁ ἀριθμός), інакше “тагма” (τάγμα), що означало просто “певну кількість” (солдат), або “частину” [7, 47]. Згідно з Дж. Веррі, термін означав різновид пізньоімперських допоміжних військ іноземного, переважно варварського, походження, дислокованих, головним чином, у прикордонних областях [8, 207]. Усім цим військам надавалося державне утримання, і вони зараховувалися до складу регулярної армії імперії.

Перебуваючи на імперському забезпеченні, херсонська військова частина не могла бути частиною регулярного війська. Її функція – охорона херсонських рубежів – диктувала її статус: прикордонна частина лімітанів (*limitanei*). Проте навряд чи на практиці вона дійсно мала цей статус. По-перше, Херсон принаймні до другої третини VI ст. офіційно до складу імперії не входив, по-друге, тактика і завдання херсонських балістаріїв, принаймні на межі III–IV ст., цілком відповідали вимогам, що висувалися мобільним польовим військовим формуванням комітатенсів (*comitatenses*). Отже, статус цієї частини мав би відповідати псевдокомітатенсам (*pseudocomitatenses*) – військам, колись виділеним зі складу прикордонних з’єднань для тимчасового, а згодом і постійного виконання функцій мобільних армій, однак позбавленим їх привілейованого статусу. Внаслідок посилення нестабільності на північних кордонах імперії наприкінці IV – у третій чверті V ст. через готську і гунську загрози поповнення херсонської групи військ свіжими підкріпленнями, ротация військ і матеріально-фінансове їх забезпечення могли припинитися. Перейшовши на самозабезпечення, херсонські балістарії могли і не втрачати організаційні зв’язки підлеглості з імперським керівництвом або ж останнє швидко їх відновило після тимчасового “приручення” готів і ліквідації гунської загрози. Підтвердженням цього є декілька фрагментів офіційних написів V ст. (ЛНХТ, № 4, 5) та сильно фрагментований офіційний напис, виданий від імені західного імператора Гонорія (395–423 рр.) і східного імператора – Аркадія (395–408 рр.) або Феодосія II (408–450 рр.) [9, 81–83, № 11; 10, 268–271]. Ця епіграфічна пам’ятка, можливо, містила постанову, що регламентувала права зовнішньоторговельної діяльності Херсона, підтверджені двома римськими імператорами. Увагу привертає також будівельний напис 383–395 рр. (деякі дослідники, наприклад М. І. Храпунов, приймають вужче датування напису – 392–393 рр.). Цей коротенький текст часів правління Флавія Феодосія I Великого, позбавлений закінчення, породив цілу дискусію: “За володарів наших вічних Августів, непереможних Флавіїв Феодосія й Аркадія та Флавія Віта, трибуна, який багато працював над справою, та будівельників (μηχανικός) збудована стіна Херсона за Євфірія [найяснішого коміта?]...” (IOSPE, I², 450).

Як відомо, в II–III ст. херсонську vexиляцію очолював римський офіцер у чині трибуна, а безпосередньо керував центуріон (IOSPE, I², 404, IV, V). Якщо подібна ситуація зберігалася і в пізньоримський час, можна припустити, що Флавій Віт – римський офіцер, який очолював місцевий гарнізон, контролював стягування частини місцевих податків, серед яких були митні збори. Римське військове керівництво, таким чином, могло б тримати під контролем митну справу Херсона, адже на той час у місті, відповідно до напису 370–375 рр., дисло-

кувалися балістарії. Останні, згідно з написом 488 р., збирали гроші з митниці, підпорядкованої їм власному управлінню. Припущення, що трибун Флавій Віт як кадровий римський офіцер стояв на чолі гарнізону, оспорує В. М. Зубар. На його думку, той міг бути військовим радником – експертом з бойових машин і начальником загону “механіків” (будівельників), направленим у союзне імперії місто [11, 198]. Він необов’язково був командиром херсонського гарнізону, швидше за все – лише одним із кількох римських офіцерів, на яких було покладено керівництво солдатами, котрі відновлювали або будували оборонні споруди [12, 139–140]. Поряд із суперечкою навколо функцій трибуна Флавія Віта, не менш дискусійне питання про посаду Євфрія: в оригіналі напису останній рядок сильно пошкоджено, відновлюється він, виходячи з приблизної кількості літер, що розмістилися б у прикінцевих рядках тексту. Латишев (IOSPE, I², 450) пропонує читання втраченого рядка, як і подано в перекладі, – “[μ]εγαλο[π]ρεπ[ε]στάτου κόμητος”. Титул *μεγαλοπρεπ[ε]στατος* було перекладено російською як “превосходительный” або “светлейший” [13, 412; 14, 15], тоді як посада, назва якої не збереглася, відновлюється гіпотетично, враховуючи те, що у написі Зинона 487/8 р. цей титул має *κομ[ι]τ* Діоген. Отже, Євфрій визнається римським урядовцем, який опікується певними питаннями місцевого життя, наприклад обороноздатністю міста [16, 7, прим. 3]. З іншого боку до цього питання підійшов Зубар, реконструювавши назву посади Євфрія як *ἀρχωντος* (архонт) або *πρωτεύοντος* (протевон) та пов’язавши її з міським самоврядуванням Херсона [12, 142–144]. Це означає, що жодного стосунку до імперської митно-податкової системи в Херсоні ця особа не мала.

На нашу думку, наведений напис і запропоновані його інтерпретації дозволяють стверджувати, що будівництво стіни Херсона було здійснено за сприянням імперського сановника високого рангу – мегалопрепестатора (найяснішого чи найпишнішого) коміта Євфрія, який, імовірно за все, був відряджений до Таврики для виконання якогось конкретного завдання, пов’язаного зі зміцненням обороноздатності міста. Це будівництво провадилося за активної участі трибуна Флавія Віта – римського офіцера, який відіграв керівні ролі на чолі гарнізону Херсона. Він забезпечував грошові кошти для будівництва з місцевих зборів (у тому числі – митних), які, подібно до ситуації межі II–III та кінця V ст., стягувалися солдатами гарнізону. Не можна виключати і безпосередньої участі підлеглих Флавію Віту військових [і] “механіків” у самому будівництві. Аналогія до подібної інтерпретації – наступний напис 487/8 р.

Найінформативніша для нашого дослідження епіграфічна пам’ятка – будівельний напис часів імператора Зинона (474–491 рр.), датований 487/8 р. (СГНЮР, № 7). “Самодержець кесар Зинон, благочестивий, переможець, трофеєносний, найвеличніший, вічно вшанований. Їх благочестя, подібно всім містам, так й у цьому його місті, дарував видачу грошей, саме тих, що збираються з практиону [митниці] тутешнього вікаріату відданих балістаріїв. На ці [суми], відновлюючи стіни заради порятунку самого міста та благоденства, поставили ми цей напис у вічну згадку їх царювання. Відновлена ж вежа ця трудом найяснішого коміта Діогена, літа 512, індікту 11-го”.

У IV ст. у візантійських містах, поряд з муніципальною, функціонувала каса, в яку надходило до третини податків – *sacrae largitionum* (“міністерство фінансів”, за А. Х. М. Джонсом). Гроші з неї витрачали не органи міського самоврядування, а представники центральної адміністрації. З таких кас імперський уряд виділяв кошти на спеціальні потреби, наприклад на міське будівництво, фортифікацію, утримання військових загонів. Законодавчою постановою імператора Зинона 485/6 р. військові намісники були звільнені від обов’язку управління коштами, які йшли в тому числі на їх утримання. Цей обов’язок було покладено на “опікунів міст” (*curatores civitatis*) – виборних керівників муніципальними фінансами [17, II, 1312, note 106]. Отже, Зиновією постановою муніципальна влада набувала функцій, пов’язаних із забезпеченням загальнодержавних потреб. Наведений напис свідчить про поширення подібної практики у Херсоні.

Напис 487/8 р. породжує кілька важливих питань. Перше – це існування та призначення “практия” (πρακτεῖον). Як називалися чиновники практия, невідомо. Латишев зазначає, що міська митна установа і балістарії були об’єднані в рамках однієї організаційної структури – вікаріату (управління). Тобто в Херсоні імперська військова і цивільна влади вже наприкінці V ст. були об’єднані [4; 14; 15; 18]. Можливо, на нижчих посадах у практиї служили херсоніти. Використання муніципальних службовців під час збирання податків – характерна риса візантійської податкової політики [19, 41–46]. Витрачання коштів, зібраних на місцях, для утримання імперських солдат існувало в місті ще у другій половині II – на початку III ст., про що свідчить листування з приводу протитуційної податі, і не було чимось унікальним для імперії. Оскільки Латишев переклав термін “практион” як “митниця”, деякі фахівці визнали, що фіскальні функції практия тільки й обмежувалися сферою митної діяльності. Тобто практий – місцева установа, що збирала мито на ввезення і вивезення товарів, а міський гарнізон балістаріїв утримувався за рахунок частини митних зборів, яка відходила центральній владі, і з цих коштів за Зинона були відновлені міські стіни, а пізніше якийсь урядовець Діоген відбудував одну з херсонських башт [20, 94; 21, 88]. Цукерман стверджує, що практий стягав з населення і податки, і митні збори. Грецьке слово “практий” (πρακτεῖον) у даному контексті утворено від дієслова *πραττω*, *πραττω* і перекладається як “стягувати”, “збирати”. Виходить, що кошти на утримання гарнізону та фортифікаційне будівництво виділялися з будь-яких місцевих податків, що перебували під наглядом вікаріату балістаріїв, а не обов’язково тільки з митних зборів [5, 559, прим. 42].

Таким чином, практий напису 487/8 р. – це фіскальне управління, що стягувало податки з городян і мита із суден у порту Херсона. Унікальна для пізньоантичного Східного Середземномор’я назва цього закладу не має вводити в оману. Відомо, що, незважаючи на зовнішню різноманітність адміністративних установ у східній частині імперії, в дійсності ці установи виконували єдиний набір функцій в інтересах центрального уряду [17, 721; 22, 339].

Не менш гострою проблемою тлумачення напису 487/8 р. є визначення посади найяснішого коміта Діогена. С. П. Шестаков і М. А. Шангін запевняли, що він поряд із військовим командуванням виконував функції коміта комеркіарія – збирача митних і торгових зборів та керівника місцевого фінансового управління [16, 105–106; 9, 72–87]. Однак будівництво не входило в обов’язки коміта комеркіарія, а Херсон не міг бути резиденцією такої високопоставленої особи, з чим пізніше погодилися ці вчені. Якобсон у цьому питанні слідував за Ростовцевим, визнавши Діогена військовим комітом (*comes rei militaris*) [7; 14, 15; 23]. Зубар і Храпунов довели, що ця посада командира польової армії в прикордонній провінції, а інколи також її цивільного керівника була занадто високою для віддаленого провінційного Херсона. За спостереженнями Латишева, коміт Діоген неодноразово згадується в документах кінця V – початку VI ст., тому не виключено, що це одна й та сама особа. О. Л. Бертъе-Делагард нагадував, що у вересні 480 р. великий землетрус, який тривав 40 днів, зруйнував будівлі не лише Константинополя, але й інших міст. Таким чином, відрядження чиновників на кшталт коміта Діогена було загальним заходом, який стосувався багатьох міст. Тому в написі 487/8 р. не даремно зазначено, що імператорська милість надається Херсону “нарівні з іншими містами” (СГНЮР, № 7, 4–5). Отже, ніщо не заважає погодитися з Латишевим, що Діоген не обіймав постійної посади в Херсонесі, а був провідником у житті політики імператора Зинона і лише тимчасово опікувався херсонськими справами. Сюди він прибув із конкретним дорученням допомогти в організації фортифікаційних робіт або проконтролювати витрачання коштів на будівництво [7; 14; 15; 23]. До цього висновку також приєдналися Ю. Г. Виноградов і Храпунов [24, 60–61; 18, 139–140].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Узагальнюючи низку дискусійних аспектів напису 487/8 р., спробуємо зробити висновки щодо характеру відносин Херсона з імперією та, відповідно, митно-податкових зв’язків із нею. Ймовірно, що у взаєминах цього таврійського поліса зі Східною Римською імперією наприкінці V ст. зберігався той самий порядок, що й на межі III–IV ст., якихось

кардинальних змін у державному устрої міста на цей час не сталося. Різноманітні джерела не згадують Херсон серед тогочасних імперських міст. Але ж статус “вільного міста”, набутий не пізніше другої третини II ст. і підтверджений на початку IV ст., не означав свободи від сплати податків у загальнодержавну скарбницю: Східна імперія збирала в Херсоні низку податків, зокрема портове і торгове мито. У Херсоні зберігалися деякі органи місцевого самоврядування, очолювані, мабуть, “батьком міста” (πατήρ τῆς πόλεως) [16, 161–167]. Імператори здійснювали владу як за допомогою прямих рескриптів, так і через цивільну адміністрацію префектури Сходу й офіцерів, які командували підрозділами міського гарнізону або ж відряджалися для виконання спеціальних доручень як військові радники-експерти. В написі 487/8 р. херсоніти назвали своє місто “одним із його [Зинона] міст”.

Отже, проявом залежності від ранньої Візантії були податки та митні збори, для стягнення яких існувала спеціальна установа – практий (πρακτεῖον). Останній був об’єднаний у єдине управління (βικαρίотος) разом із військовим контингентом балістаріїв. Здійснення адміністративно-фіскальних функцій (зокрема, вирішення митно-податкових питань) було, отже, прерогативою військових начальників. Тобто цивільна та військова влади, в контрольованих імперією межах, перебували в Херсоні в одних руках, що загалом характерно для повноважень римського командного складу прикордонних районів. Загін балістаріїв, що був зафіксований у Херсоні нарахованими джерелами на межі III–IV ст. (DAI, 53), а епіграфічними – в першій половині 70-х рр. IV ст. (IOSPE, I², 449) та наприкінці 80-х рр. V ст. (СГНЮР, № 7), належав до імперських “псевдопольових” частин. Проте його поповнення могло відбуватися за рахунок місцевих людських резервів, що було поширено в імперській практиці.

Третина акумульованих практиєм коштів надходила до державної скарбниці (sacrae largitionum), решта – спрямовувалася на потреби міської громади. Можна припустити, що утримання балістаріїв та ремонт укріплень здійснювалися за кошти, призначені для державного скарбу. Внаслідок реформи Зинона урядовці міського самоврядування Херсона дістали право (швидше – були зобов’язані) самостійно витратити частину митних зборів і податків на міську фортифікацію. Таким чином, зібрані кошти були спрямовані на відновлення оборонних мурів і конкретно так звані башти Зинона. Для технічної та організаційної допомоги під час відновлення стін використовувалася традиційна практика залучення кадрових візантійських офіцерів.

Умовні скорочення:

DAI	<i>Константин Багрянородный. Об управлении империей / под ред. Г. Г. Литаврина, А. П. Новосельцева. – М. : Наука, 1989. – 496 с.</i>
IOSPE, I ²	<i>Inscriptiones Antiquae Orae Septentrionales Ponti Euxini: Graecae et Latinae / Ed. V. Latyshev. – Ed. II. – Petropoli : Acad. Sci. Petropol., 1916. – Vol. I.</i>
ИИАК	<i>Известия Императорской археологической комиссии</i>
ЛНХТ	<i>Соломоник Э. И. Латинские надписи Херсонеса Таврического: Тексты, перевод, комментарий. – М. : Наука, 1983. – 94 с.</i>
СГНЮР	<i>Латышев В. В. Сборник греческих надписей христианских времен из Южной России. – СПб. : Типография Императорской Академии наук, 1896. – 143 с. + 13 табл.</i>

Список використаних джерел:

1. Гавриленко О. А. Античні держави Північного Причорномор’я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н. е. – перша половина VI ст. н. е.) / Гавриленко О. А. – Х. : Парус, 2006. – 352 с.
2. Константин Багрянородный. Об управлении империей / под ред. Г. Г. Литаврина, А. П. Новосельцева. – М. : Наука, 1989. – 496 с.
3. Життя святих єпископів Херсонських (пер. греч. версії) // Сорочан С. Б. Візантійський Херсон (вторая половина VI – первая половина X вв.). Очерки истории и культуры : в 2 ч. – Х. : Майдан, 2005. – Ч. 2. – С. 1255–1274.

4. Соломоник Э. И. Латинские надписи Херсонеса Таврического: Тексты, перевод, комментарии / Соломоник Э. И. – М. : Наука, 1983. – 94 с.
5. Цукерман К. Епископы и гарнизон Херсона в IV в. / К. Цукерман // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврики. – Симферополь : Таврия, 1994. – Вып. 4. – С. 545–561.
6. Sarnowski T. Wojsko rzymskie w Mezji Dolnej i na Polnocnym wybrzeżu morza Czarnego / Sarnowski T. – Warszawa, 1988. – 234 s.
7. Haldon J. Byzantium at War. AD 600–1453. Essential Histories / Haldon J. – Oxford : Osprey Publishing. – 95 p.
8. Вэрри Д. Войны античности от греко-персидских войн до падения Рима: Иллюстрированная история / Вэрри Д. ; [пер. с англ.]. – М. : Эксмо, 2004. – 224 с.
9. Шангин М. А. Некоторые надписи Херсонесского музея / М. А. Шангин // ВДИ. – 1938. – № 3 (4). – С. 72–87.
10. Храпунов Н. И. О взаимосвязи византийской и муниципальной администрации Херсона: чиновники *πατερὲς τῆς πόλεως* (paters tes polios) / Н. И. Храпунов // Исторический опыт межнационального и межконфессионального согласия в Крыму : сб. науч. трудов по мат-лам конф., Симферополь, 4–5 окт. 1999 г. / ред. И. Ф. Курас и др. – Симферополь : НАНУ, Ин-т полит. и этнонац. исслед-й; Крым. отдел. Ин-та востоковедения им. А. Е. Крымского, 1999. – С. 161–167.
11. Зубарь В. М. Таврика и Римская империя: Римские войска и укрепления в Таврике / Зубарь В. М. – К. : Стилос, 2004. – 232 с.
12. Зубарь В. М. Херсонес Таврический и Римская империя. Очерки военно-политической истории / Зубарь В. М. – К. : Киевская академия евробизнеса, 1994. – 180 с.
13. Inscriptiones Tyrae, Olbiae, Chersonesi Tauricae, aliorum locorum a Danubio usque ad regnum Bosporanum. Iussu et impensis Societatis Archaeologicae Imperii Russici. Edidit Basilius Latyschev. Inscriptiones Antiquae Orae Septentrionales Ponti Euxini: Graecae et Latinae. – Vol. I. – Petropoli : Acad. Sci. Petropol., MCMXVI (1916). – XII + 594 p., 4 tab., ill.
14. Латышев В. В. Сборник греческих надписей христианских времен из Южной России / Латышев В. В. – СПб. : Типография Императорской Академии наук, 1896. – 143 с. + 13 табл.
15. Ростовцев М. И. Новые латинские надписи из Херсонеса / М. И. Ростовцев // ИИАК. – СПб., 1907. – Вып. 23. – С. 1–20.
16. Шестаков С. П. Очерки по истории Херсонеса в IV–X веках по Р. X. / С. П. Шестаков // Памятники христианского Херсонеса. – М. : Тип. общ-ва распространения полезных книг, преемник В. И. Воронов, 1908. – Вып. III. – 139 с.
17. Jones A. H. M. The Later Roman Empire. 284–602. A Social, Economic and Administrative Survey / Jones A. H. M. – Vol. I–II. – Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 1964. – 1518 p.
18. Сорочан С. Б. Жизнь и гибель Херсонеса / Сорочан С. Б., Зубарь В. М., Марченко Л. В. – Х. : Майдан, 2001. – 828 с.
19. Серов В. В. Эволюция процедуры сбора налогов в ранней Византии в конце III – начале VI вв. / В. В. Серов // Античная древность и средние века. – 1999. – Вып. 30. – С. 41–46.
20. Кадеев В. И. Экономические связи античных городов Северного Причерноморья в I в. до н. э. – V в. н. э. (на материалах Херсонеса) / В. И. Кадеев, С. Б. Сорочан. – Х. : Вища школа, 1989. – 136 с.
21. Айбабин А. И. Этническая история ранневизантийского Крыма / Айбабин А. И. – Симферополь : Дар, 1999. – 350 с.
22. Джонс А. Х. М. Гибель античного мира / Джонс А. Х. М. ; пер. с англ. – Ростовна-Дону : Феникс, 1997. – 576 с.
23. Якобсон А. Л. Раннесредневековый Херсонес. Очерки истории материальной культуры / А. Л. Якобсон // Материалы и исследования по археологии СССР. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1959. – № 63. – 364 с.
24. Храпунов М. И. Адміністрація Херсонеса наприкінці IV–VI ст. / М. И. Храпунов // Археологія. – 2000. – № 1. – С. 57–67.